

ІСТОРІЯ. ПРАВознавство

УДК 37.091.31-059.2

Юрій ОЛЕКСІН,
доктор педагогічних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи
Рівненського ОШПО

МЕТОДИЧНА МАТРИЦЯ НАВЧАЛЬНОЇ ТЕМИ З КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 10 КЛАСУ: «УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ»

Запропонована автором матрична модель уроку історії характеризується варіативністю її складових, які можуть бути відібрані вчителем відповідно до класу, в якому він працює. Число елементів моделі, їх номенклатура і послідовність визначаються педагогом, виходячи із загальної структури, мети і завдань уроку. Завдяки цьому методична підструктура уроку відображатиме характер організації діяльності учнів і вчителя на уроці.

Ключові слова: матрична модель диференційованого уроку, поля компетентнісного уроку, поле цілепокладання, мотиваційне поле, змістове поле, технологічне поле, емоційне поле, рефлексивне поле.

Предложенная автором матричная модель урока истории характеризуется вариативностью ее составляющих, которые могут быть отобраны учителем в соответствии класса, в котором он работает. Число элементов модели, их номенклатура и последовательность определяются педагогом, исходя из общей структуры, целей и задач урока. При этом методическая подструктура урока будет отражать характер организации деятельности учеников и учителя на уроке.

Ключевые слова: матричная модель дифференцированного урока, поля компетентностного урока, поле целеизложения, мотивационное поле, содержательное поле, технологическое поле, эмоциональное поле, рефлексивное поле.

Matrix model proposed by the authors of the lesson of history is characterized by the variability of its components, which can be selected according to the teacher in the class. The number of model elements, their nomenclature and sequence determined by the teacher, based on the general structure, goals and objectives of the lesson. Then methodical lesson substructure will reflect the character of the organization activity of students and teacher on the lesson.

Key words: matrix model of differentiated lesson, fields of competence lesson, field of putting aims,

motivational field, semantic field, technological field, an emotional field, reflexive field

Пропонуємо розглянути тематичну методичну матрицю на прикладі найбільшої за обсягом теми з курсу історії України для 10 класу: «Україна на початку ХХ століття», що охоплює 28 навчальних годин. На рівні стандарту на вивчення цієї теми відводиться 6 годин, на академічному рівні – 8 годин, на профільному – 14 годин;

Поле цілевизначення в матриці ми визначили у два способи: відповідно до навчальних програм; відповідно до уточнених нами для трьох рівнів диференціації підходів до формування хронологічного, просторового, інформаційного, логічного, мовленнєвого та аксіологічного складників предметної історичної компетентності [6].

Опишемо перший спосіб визначення поля цілевизначення.

Головною метою навчання історії на рівні стандарту є формування особистості соціально-активного громадянина України з почуттям власної гідності, усвідомленням ідентичності, здатного до самореалізації в суспільстві, а дидактичними завданнями – виховання старшокласників як свідомих, патріотично налаштованих і соціально-активних громадян України, толерантних до інших народів світу; формування самостійного, критичного, творчого мислення школярів на основі засвоєння ними необхідної суми знань; отримання та засвоєння системних знань про головні події, явища й тенденції в історії України та світу; ознайомлення учнів із духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому; формування ключових складників предметної історичної компетентності старшокласників, розвиток їхніх інтелектуальних, моральних, соціальних якостей. Виходячи з цього, ми сформулювали мету вивчення теми 1 шляхом визначення навчальних умінь, навичок тощо, висловлених дієсловами: що учень після цього уроку буде знати та вміти, а також, які

ставлення і мотиви у нього сформується тощо. Так, у результаті вивчення теми учень/учениця: (див. додаток 1 – Методична матриця навчальної теми з курсу історії України для 10 класу: «Україна на початку ХХ століття»).

Зважаючи на те, що мета навчання історії на академічному рівні спрямована на формування особистості соціально-активного громадянина України, який має достатній рівень знань з історії і виявив бажання в майбутньому отримати вищу освіту за суспільно-гуманітарним напрямком, загальними завданнями навчання є: виховання старшокласників як свідомих, патріотично налаштованих і соціально-активних громадян України, толерантних до інших народів світу; розвиток соціально-гуманітарних здібностей і обдарувань, наукового світогляду старшокласників; підготовка старшокласників до можливого навчання у вищих навчальних закладах за соціально-гуманітарним спрямуванням; розвиток інтересу учнів до історії як сфери знань і навчального предмета; формування самостійного, критичного творчого мислення школярів на основі засвоєння ними необхідної суми знань; отримання та засвоєння системних знань про головні події, явища та тенденції в історії України та світу; ознайомлення учнів з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому; формування ключових компетентностей старшокласників; розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, соціальних якостей, прагнення до само-розвитку та самоосвіти.

У графі «Поле цілевизначення» матриці ми сформулювали мету і завдання вивчення теми на академічному рівні відповідно до програми [1]. Так, у результаті вивчення теми учень /учениця: (див. додаток 1).

На основі аналізу різних джерел інформації учень /учениця: (див. додаток 1).

Набуваючи складових предметної компетентності, учень /учениця: (див. додаток 1).

На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації учень /учениця: (див. додаток 1).

Мета навчання історії на профільному рівні передбачає формування особистості соціально-активного, професійно спрямованого на отримання вищої історичної освіти громадянина України з почуттям власної гідності, усвідомленням ідентичності, здатного до дослідницької роботи в галузі історії, який уміє орієнтуватися в суспільних процесах, критично аналізувати джерела інформації, має ґрунтовний рівень знань з історії, уміє застосовувати принципи та методи історичного пізнання відповідно до сучасного методологічного рівня історичної науки, аргументовано оцінює суспільні процеси та явища, прогнозує тенденції розвитку суспільства і враховує їх у своїх життєвих планах, стратегіях. Таким чином, загальними завданнями навчання історії на цьому рівні є ті, що визначені для академічного рівня та два специфічних завдання:

– набуття учнями навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності в галузі історії;

– набуття учнями навичок аргументовано оцінювати суспільні процеси і явища, прогнозувати тенденції розвитку суспільства.

Тому в графі «Поле цілевизначення» матриці на основі вимог програми сформульовано мету і завдання вивчення теми відповідно до програми профільного навчання. Так, у результаті вивчення теми учень /учениця: (див. додаток 1).

Другий спосіб визначення поля цілевизначення в методичній матриці враховує уточнені нами для трьох рівнів диференціації підходи до формування хронологічного, просторового, інформаційного, логічного, мовленнєвого та аксіологічного складників предметної компетентності на уроках історії.

Відповідно на рівні стандарту поле цілевизначення за шістьма складниками предметної історичної компетентності для теми з курсу історії України для 10 класу буде мати такий вигляд:

– хронологічний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– просторовий складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– інформаційний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– мовленнєвий складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– логічний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– аксіологічний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1).

На академічному рівні поле цілевизначення за шістьма складниками предметної історичної компетентності для теми з курсу історії України для 10 класу включатиме викладений вище зміст для рівня стандарту і доповнюватиметься такими положеннями:

– хронологічний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– просторовий складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– інформаційний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– мовленнєвий складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– логічний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– аксіологічний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1).

На профільному рівні поле цілевизначення за шістьма компетентностями для теми з курсу історії України для 10 класу включатиме викладений вище зміст для рівня стандарту й академічного і доповнюватиметься такими положеннями:

– хронологічний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– просторовий складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– інформаційний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– мовленнєвий складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– логічний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1);

– аксіологічний складник компетентності: – учень/учениця: (додаток 1).

Як зазначалося вище, мотивація на уроці передбачає всі види спонукань: мотиви, потреби, інтереси, цілі, прагнення, мотиваційні установки або диспозиції, ідеали тощо. Мотиваційне поле методичної матриці передбачає насамперед опти-

мальне поєднання навчальних методів і технологій, завдяки яким можливо мотивувати учнів до роботи над запропонованою навчальною темою. Методичний аналіз програмового змісту аналізованої теми дає змогу стверджувати, що на всіх трьох рівнях навчання доцільно використовувати для мотивування учнів окремі методи і технології або їх поєднання із запропонованого нижче переліку: (див. додаток 1).

Змістове поле методичної матриці для рівня стандарту передбачає відповідно до програми певну історичну інформацію у такій послідовності [2]: (див. додаток 1).

Змістове поле методичної матриці для академічного рівня передбачає відповідно до програми такий навчальний зміст: (див. додаток 1).

Змістове поле методичної матриці для профільного рівня передбачає у процесі вивчення теми відповідно до програми такий навчальний зміст: (див. додаток 1).

Технологічне поле матриці для всіх трьох рівнів навчання у вивченні теми «Україна на початку ХХ століття» передбачає можливість вибору окремих методів і технологій чи варіантів їх поєднання з такого переліку [3]: (див. додаток 1).

Як зазначалося вище, емоційний компонент уроку передбачає реалізацію цілеспрямованого емоційного впливу на школярів із метою розвитку певних особистісних якостей та формування позитивного ставлення до навчальної діяльності [4]. Наша методична матриця передбачає для активізації емоційного сприйняття навчального матеріалу відомий учителям «інструментарій», а саме: (див. додаток 1 – «Методична матриця навчальної теми з курсу історії України для 10 класу: «Україна на початку ХХ століття»).

Рефлексивне поле уроку в нашій матриці реалізується на всіх трьох рівнях з використанням запропонованого спектру методів і технологій [5]: (див. додаток 1).

Додаток 1

МЕТОДИЧНА МАТРИЦЯ НАВЧАЛЬНОЇ ТЕМИ З КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 10 КЛАСУ:
«УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ»

10 клас	Рівень стандарту	Академічний рівень	Профільний рівень
Тема	Україна на початку ХХ століття	Україна на початку ХХ століття	Україна на початку ХХ століття
Кількість годин на вивчення теми	6	8	14
Відповідне поле компетентнісного зорієнтованого уроку	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>визначає</i> хронологічну послідовність явищ економічного, політичного і культурного життя, утворення політичних партій та рухів; - <i>показує</i> на карті території українських земель, регіони піднесення визвольного руху, райони виступів робітників, селян і військових у 1905–1907 рр.; - <i>описує</i> прояви індустріалізації та модернізації суспільного життя на початку ХХ ст.; - <i>характеризує та порівнює</i> прояви і процеси модернізації повсякденного життя населення Наддніпрянської України та західноукраїнських земель між собою, а також з аналогічними загальноєвропейськими; - <i>характеризує</i> політизацію визвольного руху, основні події російської революції на українських землях; - <i>узагальнює</i> основні факти щодо проведення Столипінської аграрної реформи та формулює власну оцінку; 	<p>Володіючи предметними умінями, учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>називає</i> в хронологічній послідовності основні явища економічного, політичного і культурного життя, утворення політичних партій та рухів; - <i>показує</i> на карті території українських земель, визначає їх господарську спеціалізацію, регіони піднесення визвольного руху, райони виступів робітників, селян і військових у 1905–1907 рр.; - <i>привільно</i> застосовує та пояснює на прикладах поняття і терміни: індустріальне суспільство, монополізація економіки, модернізація суспільного життя, політизація українського національного руху, консолідація нації, міграція населення, діаспора, Столипінська аграрна реформа, земсько-ліберальна опозиція, політична партія, революція. <p>На основі аналізу різних джерел інформації:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>описує</i> прояви індустріалізації та модернізації суспільного життя на початку ХХ ст., основні події російської революції на українських землях, явища і пам'ятки культури цього періоду; 	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>характеризує та порівнює</i> загальний стан українських земель, що входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій перед Першою світовою війною; - <i>розуміє</i> наслідки колоніальної залежності для українського народу; - <i>аналізує</i> національний і соціальний склад населення Правобережної та Лівобережної України; - <i>усвідомлює</i> процес і особливості формування української нації на українських етнічних землях; - <i>аналізує</i> причини залежності української економіки від російського, австро-угорського та іноземного капіталу; - <i>визначає і порівнює</i> відмінності економічного й соціального розвитку східних, західноукраїнських та південних земель на початку ХХ ст.; - <i>пояснює</i> динаміку промислового розвитку періоду 1900-1913 рр., формулює власні судження; - <i>характеризує</i>, спираючись на карту, економічні зв'язки українських регіонів з європейським ринком; - <i>визначає</i> роль людського фактора в суспільному житті України початку ХХ ст.; - <i>порівнює, аналізує та висловлює</i> оціночні судження з питань утворення та стосунків

<p>- <i>аналізує</i> програми та діяльність політичних партій і дає їм власну оцінку;</p> <p>- <i>називає та конкретизує</i> фактами основні риси розвитку духовного життя;</p> <p>- <i>описує</i> явища і пам'ятки культури цього періоду;</p> <p>- <i>доводить закономірність</i> зв'язків між процесами формування індустріального суспільства та піднесенням національно-визвольного руху, формуванням національної свідомості та розвитком культури</p>	<p>- <i>характеризує</i> проведення Столипінської аграрної реформи на українських землях, програми та діяльність політичних партій основні риси розвитку духовного життя та надає їм власну оцінку;</p> <p>- <i>порівнює</i> прояви і процеси модернізації повсякденного життя населення Наддніпрянської України та західноукраїнських земель між собою та з аналогічними загальноєвропейськими та світовими;</p> <p>- <i>визначає зв'язки</i> між процесами формування індустріального суспільства та піднесенням визвольного руху, формуванням національної свідомості та розвитком культури.</p>	<p>- <i>аналізує</i> діяльність української громади в Державній думі Росії;</p> <p>- <i>описує причини</i> промислового підйому 1908–1913 рр., <i>співставляє</i> їх з фактами розвитку європейської та світової економіки у відповідний період;</p> <p>- <i>аналізує хід</i> аграрної реформи П. Столипіна, її здобутки і прорахунки, висловлює оціночні судження щодо її здійснення та наслідків;</p> <p>- <i>порівнює</i> політику урядів Російської та Австро-Угорської імперій стосовно освіти і культурного життя українських громад;</p> <p>- <i>характеризує</i> розвиток літератури та мистецтва на Лівобережній і Правобережній Україні на початку XX ст., <i>уміє</i> відстоювати власну позицію;</p> <p>- <i>описує</i> діяльність конфесій на українських землях в 1900–1913 рр.;</p> <p>- <i>порівнює та аналізує</i> повсякденне життя українців на початку XX ст. із життям країн Європи аналогічного періоду</p>
<p>II. Набуваючі складників предметної компетентності, учень:</p> <p>- <i>застосовує</i> періодизацію вітчизняної та всесвітньої історії як інструмент для розуміння особливостей розвитку українських земель початку XX ст.;</p> <p>- <i>використовує</i> карту як джерело інформації для з'ясування: територіального поділу українських земель, економічного розвитку та господарської спеціалізації регіонів, районів піднесення суспільно-політичного та визвольного руху, міграційних процесів.</p>	<p>На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації:</p> <p>- <i>виділяє та пояснює</i> характерні ознаки впливу подій російської революції, Столипінської аграрної реформи, діяльності політичних партій, суспільних та національних рухів на економічний та соціальний розвиток, політичне життя українських земель;</p> <p>- <i>обґрунтовує</i> зв'язок між причинами, сутністю, значенням та наслідками процесів</p>	<p>На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації:</p> <p>- <i>виділяє та пояснює</i> характерні ознаки впливу подій російської революції, Столипінської аграрної реформи, діяльності політичних партій, суспільних та національних рухів на економічний та соціальний розвиток, політичне життя українських земель;</p> <p>- <i>обґрунтовує</i> зв'язок між причинами, сутністю, значенням та наслідками процесів</p>

				<p>формування індустріального суспільства і піднесенням визвольного руху, національної свідомості та розвитком культури;</p> <ul style="list-style-type: none"> - спираючись на загальнолюдські та національні цінності, <i>оцінює суверенні процеси модернізації</i> життя населення, основні риси розвитку духовного життя і культури; - <i>аналізує, узагальнює</i> факти та різні точки зору щодо процесів консолідації української нації, формування політичних партій, впливу російської революції на українські землі, Столипінської аграрної реформи, обґрунтовує власну позицію з цих питань, викладає її у формі усної відповіді та історичного есе; - <i>характеризує, порівнює, узагальнює та критично оцінює</i> прояви і процеси модернізації повсякденного життя населення Наддніпрянської України, західноукраїнських земель у контексті аналогічних загальноєвропейських і світових; - користуючись довідковою літературою, мережею Інтернет тощо для самостійного пошуку інформації, <i>готує доповіді, повідомлення, есе і реферати</i> про політизацію українського національного руху 	<p>Учень/учениця: - <i>називає</i> основні дати даного періоду; - <i>співвідносить</i> дати та історичними подіями та процесами; - <i>співвідносить</i> дати даного періоду з відповідними персоналіями; - <i>співвідносить</i> тексти письмових джерел з датами відповідного періоду; - <i>складає</i> синхронізовану таблицю дат, подій, процесів періоду початку новітньої</p>
			<p>Хронологічний складник компетентності</p>		
			<p>Хронологічний складник компетентності</p>	<p>Учень/учениця: - <i>називає</i> у хронологічній послідовності основні явища економічного, політичного і культурного життя, утворення політичних партій та рухів; - <i>називає</i> основні дати початку новітньої історії України (1900–1921 рр.); - <i>співвідносить дати:</i> 1900–1903, 1905–1907, 1910–1914 з відповідними подіями та процесами; - <i>співвідносить дати</i> даного періоду з відповідними</p>	
	<p>Пропонуємо: учень/уч-ця</p>	<p>Учень/учениця: - <i>визначає</i> хронологічну явищ економічного, політичного і культурного життя, утворення політичних партій та рухів; - <i>називає</i> основні дати початку новітньої історії України; - <i>співвідносить дати:</i> 1900–1903, 1905–1907, 1910–1914 з відповідними подіями</p>	<p>Хронологічний складник компетентності</p>		

				та процесами; - <i>співвідносити дати</i> даного періоду з відповідними персоналіями; - <i>співвідносити тексти</i> письмових джерел з датами відповідного періоду		персоналіями; - <i>співвідносити тексти</i> письмових джерел з датами відповідного періоду - <i>складає</i> синхронізовану таблицю дат, подій процесів періоду початку новітньої історії України; - <i>складає</i> синхронізовану таблицю заходів Столипінської аграрної реформи в Україні; - <i>застосовує</i> періодизацію періоду початку новітньої історії України як інструмент пояснення суті перебігу історичних подій і процесів		історії України (1900–1913); - <i>складає</i> синхронізовану таблицю заходів Столипінської аграрної реформи в Україні; - <i>застосовує</i> періодизацію періоду початку новітньої історії України (1900–1913) як інструмент пояснення суті перебігу історичних подій і процесів; - <i>застосовує</i> різні стилі літочислення до конкретних подій другого десятиріччя XX ст.; - <i>використовує</i> синхроністичну таблицю як інструмент пояснення історичних подій і процесів періоду початку новітньої історії України (1900–1913)
	Прос-торовий складник компетентності				Прос-торовий складник компетентності			
		Прос-торовий складник компетентності						
	Прос-торовий складник компетентності							

<p>інформацію щодо періоду початку новітньої історії України та вміє пояснити її необхідність; - здійснює власну дослідницько-пошукову діяльність з теми «Україна на початку XX ст.»</p>	<p>Мовленнєвий складник компетентності</p>	<p>- називає дати: 1900–1903, 1905–1907, 1910–1914; - визначає поняття: індустріальне суспільство, прискорена модернізація; - називає географічні назви: Україна в складі Росії, Австро-Угорщини; - описує: 1. Стан української економіки в господарському житті двох імперій; 2. Становище населення українських земель в складі Росії, Австро-Угорщини; 3. Події революції 1905–1907 рр. в Україні; 4. Розвиток культури України на початку XX ст.</p>	<p>Мовленнєвий складник компетентності</p>	<p>- називає дати: 1900–1903, 1905–1907, 1910–1914; - визначає поняття: індустріальне суспільство, прискорена модернізація; - називає географічні назви: Україна в складі Росії, Австро-Угорщини; - описує: 1. Стан української економіки в господарському житті двох імперій; 2. Становище населення українських земель в складі Росії, Австро-Угорщини; 3. Події революції 1905–1907 рр. в Україні; 4. Сутність аграрної реформи П. Столипіна; 5. Розвиток культури України на поч. XX ст.; - характеризує: 1. Стан української економіки на поч. XX ст.; 2. Проблеми становлення та консолідації української нації; 3. Особу П. Столипіна; 4. Учених, літераторів,</p>	<p>Мовленнєвий складник компетентності</p>	<p>- називає дати: 1900–1903, 1905–1907, 1910–1914; - визначає поняття: індустріальне суспільство, прискорена модернізація; - називає географічні назви: Україна в складі Росії, Австро-Угорщини; - описує: 1. Стан української економіки в господарському житті двох імперій; 2. Становище населення українських земель в складі Росії, Австро-Угорщини; 3. Події революції 1905–1907 рр. в Україні; 4. Сутність аграрної реформи П. Столипіна; 5. Розвиток культури України на поч. XX ст.; - характеризує: 1. Стан української економіки на поч. XX ст.; 2. Проблеми становлення та консолідації української нації; 3. Особу П. Столипіна; 4. Учених, літераторів,</p>	<p>Мовленнєвий складник компетентності</p>	<p>- називає дати: 1900–1903, 1905–1907, 1910–1914; - визначає поняття: індустріальне суспільство, прискорена модернізація; - називає географічні назви: Україна в складі Росії, Австро-Угорщини; - описує: 1. Стан української економіки в господарському житті двох імперій; 2. Становище населення українських земель в складі Росії, Австро-Угорщини; 3. Події революції 1905–1907 рр. в Україні; 4. Розвиток культури України на початку XX ст.; - характеризує: 1. Стан української економіки на початку XX ст.; 2. Проблеми становлення та консолідації української нації; 3. Особу П. Столипіна; 4. Учених, літераторів, митців початку XX ст.; - пояснює: 1. Причини економічної кризи 1900–1903 рр.; 2. Процес політизації</p>
--	--	--	--	---	--	---	--	--

			<p>митців початку XX ст.</p>	<p>українського суспільства та визвольного руху періоду початку новітньої історії України; - <i>пояснює</i> причини суперечливого характеру Столипінської аграрної реформи</p>	<p>українського суспільства та визвольного руху початку новітньої історії України; - <i>пояснює</i> причини суперечливого характеру Столипінської аграрної реформи; - <i>оперує</i> інформацією з історичних документів при характеристиці стану українського підприємництва та індустріальної модернізації; - <i>формулює запитання</i> різних типів у межах теми: «Україна на початку XX ст.»; - <i>аргументує власну точку зору</i> про вплив земельної реформи П. Столипіна на українські землі;</p>	<p>2. Процес політизації українського суспільства та визвольного руху початку новітньої історії України; - <i>пояснює</i> причини суперечливого характеру Столипінської аграрної реформи; - <i>оперує</i> інформацією з історичних документів при характеристиці стану українського підприємництва та індустріальної модернізації; - <i>формулює запитання</i> різних типів у межах теми: «Україна на початку XX ст.»; - <i>аргументує власну точку зору</i> про вплив земельної реформи П. Столипіна на українські землі;</p>
<p>Аксіологічний складник компетентності</p>	<p>- <i>узгадальноє</i> факти щодо проведення Столипінської аграрної реформи та формулює власну оцінку; - <i>оцінює</i> становище України на початку XX століття; - <i>оцінює</i> становище населення України на початку XX століття в складі Росії та Австро-Угорщини; - <i>висловлює та обґрунтовує</i> власну позицію щодо земельної реформи П. Столипіна на українських землях; - <i>висловлює та обґрунтовує</i> власну</p>	<p>Аксіологічний складник компетентності</p>	<p>- <i>спираючись</i> на загальнолюдські та національні цінності, <i>оцінює суперечливі процеси</i> модернізації життя населення, основні риси розвитку духовного життя і культури; - <i>оцінює</i> становище України на початку XX століття; - <i>оцінює</i> становище населення України на початку XX століття в складі Росії та Австро-Угорщини; - <i>висловлює та обґрунтовує власну позицію</i> щодо земельної реформи П. Столипіна на українських землях; - <i>висловлює та обґрунтовує</i> власну позицію щодо рівня розвитку культури України на</p>	<p>Аксіологічний складник компетентності</p>	<p>- <i>оцінює</i> становище України на початку XX століття; - <i>оцінює</i> становище населення України на початку XX століття в складі Росії та Австро-Угорщини; - <i>висловлює та обґрунтовує</i> власну позицію щодо земельної реформи П. Столипіна на українських землях; - <i>висловлює та обґрунтовує</i> власну позицію щодо рівня розвитку культури України на початку XX століття; - <i>оцінює</i> вплив земельної аграрної реформи Столипіна на подальший розвиток українських земель;</p>	

									<p>позицію з цих питань, викладає її у формі усної відповіді та історичного есе;</p> <p>- <i>характеризує, порівнює, узагальнює та критично оцінює</i> прояви і процеси модернізації повсякденного життя Наддніпрянської України, західноукраїнських земель у контексті аналогічних загальноєвропейських і світових;</p> <p>- <i>виявляє вміння</i> складати порівняльні таблиці, схеми з питань формування українських та інших політичних партій і рухів;</p> <p>- <i>порівнює</i> політику урядів Російської та Австро-Угорської імперій стосовно освіти і культурного життя українських громад; стан українських земель до та після аграрної реформи П. Столипина;</p> <p>- <i>характеризує</i> розвиток літератури та мистецтва на Лівобережній Україні Правобережній Україні початку ХХ ст.;</p> <p>- <i>уміє відстоювати</i> власну позицію;</p> <p>- <i>порівнює та аналізує</i> повсякденне життя українців на початку ХХ ст. із життям країн Європи аналогічного періоду</p>
						<p>узагальнює та критично оцінює</p> <p>прояви і процеси модернізації повсякденного життя Наддніпрянської України, західноукраїнських земель у контексті аналогічних загальноєвропейських і світових</p>			<ul style="list-style-type: none"> ❖ мікрофон; ❖ мозковий штурм; ❖ мозковий штурм у парах;
									<ul style="list-style-type: none"> ❖ мікрофон; ❖ мозковий штурм; ❖ мозковий штурм у парах;
									<ul style="list-style-type: none"> ❖ мікрофон; ❖ мозковий штурм; ❖ мозковий штурм у парах;
									<ul style="list-style-type: none"> ❖ мікрофон; ❖ мозковий штурм; ❖ мозковий штурм у парах;
								Мотиваційне поле (прийоми,	

	методи, технології)	<ul style="list-style-type: none"> ❖ мультиголосовання; ❖ незакінчене речення; ❖ обговорення проблеми в загальному колі; ❖ ходимо навколо, говоримо навколо; ❖ проблемне питання; ❖ проблемна ситуація; ❖ проблемний ряд; ❖ рольовий сюжет; ❖ відеосюжет; ❖ музичний фрагмент; ❖ питання-роздум; ❖ ЗХД (знаю, хочу дізнатися, дізнався(лась)); ❖ асоціативний ряд, куш; ❖ кластер; ❖ логічна послідовність; ❖ висування гіпотези; ❖ чи вірите ви? 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ мультиголосовання; ❖ незакінчене речення; ❖ обговорення проблеми в загальному колі; ❖ ходимо навколо, говоримо навколо; ❖ проблемне питання; ❖ проблемна ситуація; ❖ проблемний ряд; ❖ рольовий сюжет; ❖ відеосюжет; ❖ музичний фрагмент; ❖ питання-роздум; ❖ ЗХД (знаю, хочу дізнатися, дізнався(лась)); ❖ асоціативний ряд, куш; ❖ кластер; ❖ логічна послідовність; ❖ висування гіпотези; ❖ чи вірите ви? 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ мультиголосовання; ❖ незакінчене речення; ❖ обговорення проблеми в загальному колі; ❖ ходимо навколо, говоримо навколо; ❖ проблемне питання; ❖ проблемна ситуація; ❖ проблемний ряд; ❖ рольовий сюжет; ❖ відеосюжет; ❖ музичний фрагмент; ❖ питання-роздум; ❖ ЗХД (знаю, хочу дізнатися, дізнався(лась)); ❖ асоціативний ряд, куш; ❖ кластер; ❖ логічна послідовність; ❖ висування гіпотези; ❖ чи вірите ви?
	Змістове поле	<p>Україна у складі Росії та Австро-Угорщини. Місце української економіки в господарському житті двох імперій. Економічна криза 1900–1903 рр. Утворення монополістичних об'єднань. Вітчизняний, імперський та іноземний капітал в економіці українських земель. Стан українського підприємництва. Індустріальна модернізація. Становище населення. Суперечливі процеси модернізації повсякденного життя. Доля жінки. Посилення міграції українського селянства. Проблеми становлення та консолідації української нації. Процес політизації українського суспільства та визвольного руху. Українські й загальноросійські політичні партії.</p>	<p>Провідні ідеї: Особливості формування індустріального суспільства в українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Суперечливі процеси модернізації життя населення. Консолідація української нації. Політизація українського національного руху. Особливості духовного розвитку в умовах модернізації суспільства. Україна у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Монополізація економіки і банківської справи. Місце української економіки в економіці імперій. Економічна криза 1900–1903 рр. Робітничі страйки, масові селянські рухи. Вітчизняний, імперський та іноземний капітал в економіці українських земель. Стан українського підприємництва. Становище населення. Суперечливі процеси модернізації повсякденного життя. Доля жінки. Посилення міграції українського селянства. Життя і діяльність української</p>	<p>Територія і населення України. Етнічні і колонізовані українцями землі. Українські землі у складі Російської і Австро-Угорської імперій. Політико-адміністративний устрій на українських землях. Національний та соціальний склад населення. Феномен формування єдиної нації на українських етнічних землях. Соціально-економічний розвиток українських земель. Іноземний, російський, австро-угорський і вітчизняний капітал в економіці українських земель. Економічна криза 1900–1903 рр. Монополістичні об'єднання. Роль залізничного будівництва у прискоренні економічного розвитку. Економічний розвиток Лівобережжя, Правобережжя та південних губерній. Становище українських земель у всеросійському внутрішньому ринку. Стан українського підприємництва. Економічні зв'язки українських регіонів із</p>

		<p>Події російської революції 1905–1907 рр. в Україні. Українська громада у Державній думі. Земельна реформа П. Столипіна та її вплив на українські землі.</p> <p>Розвиток культури на початку XX ст. Освіта. Наука. Видатні вчені. Українська преса та видавництва. Здобутки майстрів літератури та звичаях українців. Діяльність національних і спортивно-фізкультурних організацій. Церковне життя</p>	<p>діаспори.</p> <p>Проблеми становлення та консолідації української нації. Земсько-піберальна опозиція царизму. Процес політизації українського суспільства і національного руху. Українські і загальноросійські політичні партії. Революційна українська партія (РУП). М. Міхновський</p> <p>Події революції 1905–1907 рр. в Україні. Масові соціальні виступи, збройні повстання. Українська громада у Державній Думі. Діяльність громадських організацій. «Просвіта». Активізація національного руху в західноукраїнських землях. Земельна реформа П. Столипіна та її вплив на українські землі. Піднесення промислового виробництва.</p> <p>Розвиток культури на початку XX ст. Освіта. Наука. Видатні вчені. Українська преса та видавництва. Здобутки майстрів літератури та мистецтва. Зміни у побуті та звичаях українців. Діяльність національних і спортивно-фізкультурних організацій «Сокіл» і «Січ». Духовні цінності українців. Церковне життя. Митрополит А. Шептицький та його роль у піднесенні національного життя в західноукраїнських землях</p>	<p>європейським ринком. Міграційні процеси.</p> <p>Політичне життя в українських землях на початку XX ст. Робітничий і селянський рухи. Політизація національного руху. Українські політичні партії та їхня соціальна база. Програми завдання. Стосунки між українськими політичними діями обох імперій. Формування і діяльність неукраїнських політичних партій і рухів, їхнє ставлення до українського питання.</p> <p>Події російської революції 1905–1907 рр. на українських землях.</p> <p>Робітничий рух в українських губерніях. Виникнення рад робітничих депутатів і професійних організацій. Збройні виступи робітників. Повстання на флоті (крейсер “Очаків”, броненосець “Потьомкін”). Розгортання селянського руху. Політизація національного руху. Українська громада в першій і другій Державних думах.</p> <p>Соціально-економічний розвиток в 1908–1913 рр. Промислове піднесення та його наслідки. Іноземний капітал в економіці Півдня Росії. Становище в сільському господарстві після революції. Земельна реформа П. Столипіна на українських землях у складі Російської імперії: її здобутки і прорахунки.</p> <p>Особливості економічного розвитку західноукраїнських земель.</p> <p>Культурне життя на початку XX ст. Освітня політика російського та австро-угорського урядів. Розвиток вищої освіти. Діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові та Києві.</p> <p>Видатні вчені України. Товариство «Просвіта». Діяльність національних і спортивно-патріотичних організацій «Сокіл», «Січ». Здобутки майстрів мистецтва і літератури. Книговидання. Періодична преса. Релігійне життя.</p>
--	--	---	---	--

				<p>Діяльність А. Шептицького. Повсякденне життя. Життя, побут та звичаї українців. Становище жінки у суспільстві</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ робота з різними джерелами інформації; ➤ робота з презентаціями (створення презентацій); ➤ робота за інструкцією; ➤ робота в парах; ➤ робота в малих групах; ➤ робота з картою; ➤ ажурна пилка; ➤ взаємне навчання; ➤ громадські слухання; ➤ діалог; ➤ керована лекція; ➤ коло ідей; ➤ лекція з допомогою учнів; ➤ випереджувальне домашнє завдання; ➤ лекція з паузами; ➤ навчаючи – вчуся; ➤ почергові запитання; ➤ ситуативне моделювання (імітаційні або ділові ігри); ➤ спеціальні ролі під час обговорення; ➤ спрощене судове слухання; ➤ читаємо та запитуємо; ➤ читання в парах/узагальнення в парах; ➤ пошукова робота; ➤ розповідь естафета; ➤ заочна подорож; ➤ кластер; ➤ дискусія; ➤ дебати; ➤ проекти (міні-проекти); ➤ міні-дослідження; ➤ робота з ілюстративним матеріалом; ➤ складання картосхеми; ➤ складання діаграми
	<p>Технологічне поле</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ робота з різними джерелами інформації; ➤ робота з презентаціями (створення презентацій); ➤ робота за інструкцією; ➤ робота в парах; ➤ робота в малих групах; ➤ робота з картою; ➤ ажурна пилка; ➤ взаємне навчання; ➤ громадські слухання; ➤ діалог; ➤ керована лекція; ➤ коло ідей; ➤ лекція з допомогою учнів; ➤ випереджувальне домашнє завдання; ➤ лекція з паузами; ➤ навчаючи – вчуся; ➤ почергові запитання; ➤ ситуативне моделювання; (імітаційні або ділові ігри); ➤ спеціальні ролі під час обговорення; ➤ спрощене судове слухання; ➤ читаємо та запитуємо; ➤ читання в парах/узагальнення в парах; ➤ пошукова робота; ➤ розповідь естафета; ➤ заочна подорож; ➤ кластер; ➤ дискусія; ➤ дебати; ➤ проекти (міні-проекти); ➤ міні-дослідження; ➤ робота з ілюстративним 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ робота з різними джерелами інформації; ➤ робота з презентаціями (створення презентацій); ➤ робота за інструкцією; ➤ робота в парах; ➤ робота в малих групах; ➤ робота з картою; ➤ ажурна пилка; ➤ взаємне навчання; ➤ громадські слухання; ➤ діалог; ➤ керована лекція; ➤ коло ідей; ➤ лекція з допомогою учнів; ➤ випереджувальне домашнє завдання; ➤ лекція з паузами; ➤ навчаючи – вчуся; ➤ почергові запитання; ➤ ситуативне моделювання (імітаційні або ділові ігри); ➤ спеціальні ролі під час обговорення; ➤ спрощене судове слухання; ➤ читаємо та запитуємо; ➤ читання в парах/узагальнення в парах; ➤ пошукова робота; ➤ розповідь естафета; ➤ заочна подорож; ➤ кластер; ➤ дискусія; ➤ дебати; ➤ проекти (міні-проекти); ➤ міні-дослідження; ➤ робота з ілюстративним матеріалом; ➤ складання картосхеми; ➤ складання діаграми 	

			<p>матеріалом; ➤ складання картосхеми; ➤ складання діаграми</p>		
Емоційне поле	<ul style="list-style-type: none"> • психологічне налаштування; • музичний супровід; • ігровий момент; • презентація – розвантаження • комунікативна атака; • понтоміма, міміка, жестикуляція; • «дивлюся - бачу»; • руханка 	<ul style="list-style-type: none"> • психологічне налаштування; • музичний супровід; • ігровий момент; • презентація – розвантаження; • комунікативна атака; • понтоміма, міміка, жестикуляція; • «дивлюся - бачу»; • руханка 	<ul style="list-style-type: none"> • психологічне налаштування; • музичний супровід; • ігровий момент; • презентація – розвантаження; • комунікативна атака; • понтаміма, міміка, жестикуляція; • «дивлюся - бачу»; • руханка 		
Рефлексивне поле	<ul style="list-style-type: none"> ➤ презентація; ➤ міні-проект; ➤ тестова перевірка знань; ➤ взаємоперевірка; ➤ історичний диктант; ➤ творчі питання; ➤ текст з помилками; ➤ робота з ілюстраціями; ➤ розповідь-естафета; ➤ розповідь за опорним концептом; концептом; ➤ логічний ланцюжок; ➤ створення усного концепту уроку; ➤ розповідь за концептом; ➤ карта понять; ➤ вільний мікрофон; ➤ технологія капелюхів; ➤ ключові слова; ➤ метод ранжування; ➤ оцінка успішності 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ презентація; ➤ міні-проект; ➤ тестова перевірка знань; ➤ взаємоперевірка; ➤ історичний диктант; ➤ творчі питання; ➤ текст з помилками; ➤ робота з ілюстраціями; ➤ розповідь-естафета; ➤ розповідь за опорним концептом; ➤ логічний ланцюжок; ➤ створення усного концепту уроку; ➤ розповідь за концептом; ➤ карта понять; ➤ вільний мікрофон; ➤ технологія капелюхів; ➤ ключові слова; ➤ метод ранжування; ➤ оцінка успішності 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ презентація; ➤ міні-проект; ➤ тестова перевірка знань; ➤ взаємоперевірка; ➤ історичний диктант; ➤ творчі питання; ➤ текст з помилками; ➤ робота з ілюстраціями; ➤ розповідь-естафета; ➤ розповідь за опорним концептом; ➤ логічний ланцюжок; ➤ створення усного концепту уроку; ➤ розповідь за концептом; ➤ карта понять; ➤ вільний мікрофон; ➤ технологія капелюхів; ➤ ключові слова; ➤ метод ранжування; ➤ оцінка успішності 		
Домашнє завдання	<ul style="list-style-type: none"> ✓ завдання на вибір; ✓ скласти завдання; ✓ знайти історичний документ; ✓ завдання з використанням мережі Інтернет; ✓ творче завдання; ✓ скласти шпаргалку до теми 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ завдання на вибір; ✓ скласти завдання; ✓ знайти історичний документ; ✓ завдання з використанням мережі Інтернет; ✓ творче завдання; ✓ скласти шпаргалку до теми 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ завдання на вибір; ✓ скласти завдання; ✓ знайти історичний документ; ✓ завдання з використанням мережі Інтернет; ✓ творче завдання; ✓ скласти шпаргалку до теми 		

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Олексин Ю. П. Подходы к формированию целей и задач обучения истории старшеклассников на трех уровнях дифференциации / Ю. П. Олексин // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2013. – № 4 (26). – С. 261–265.
2. Олексин Ю. П. Підходи до формування змісту навчання історії старшокласників на трьох рівнях диференціації / Ю. П. Олексин // Теоретичні питання культури, освіти і виховання: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. О. В. Матвієнко ; укл. доц. В. В. Кудіна. – К. : КНЛУ, 2012. – Вип. 46. – С. 110–114.
3. Олексин Ю. П. Традиційні та нетрадиційні форми навчання історії в старшій школі / Ю. П. Олексин // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини / [гол. ред. : М. Т. Мартинюк]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Ч.1. – С. 178–187.
4. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2005. – 328 с.
5. Пометун О. І. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання: науково-метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко ; за ред. О. І. Пометун. – К. : А. С. К., 2004. – 192 с.
6. Смагіна Т. М. Теоретичні та практичні основи конструювання компетентнісного уроку / Т. М. Смагіна // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – 2012. – № 61. – С. 128–131.

Дата надходження до редакції: 16.02.2016 р.

ПРИРОДОЗНАВСТВО. ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 378.016:57(07)

Лілія КУЦОКОНЬ,
старший викладач кафедри біології
Рівненського державного гуманітарного університету

ФОРМУВАННЯ БІОЕТИЧНИХ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ-БІОЛОГІВ У РІВНЕНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті визначено сутність біоетики як міждисциплінарної галузі знань та її сучасної диференціації. Обґрунтовано зміст біоетики як навчальної дисципліни для студентів-біологів.

Ключові слова: біоетика, біобезпека, медична етика, біомедична етика, етичне виховання, біологічна освіта.

В статті определена сущность биоэтики как междисциплинарной области знаний и ее современной дифференциации. Обосновано содержание биоэтики как учебной дисциплины для студентов-биологов.

Ключевые слова: биоэтика, биобезопасность, медицинская этика, биомедицинская этика, этическое воспитание, биологическое образование.

The article defines the essence of bioethics as an interdisciplinary field of knowledge and its modern differentiation and substantiated the content of bioethics as an academic discipline for students-biologists.

Key words: bioethics, Biosafety, medical ethics, biomedical ethics, ethical education, biological education.

Наприкінці 60-х рр. ХХ ст. трансформація та переосмислення принципів гуманізму призвели до появи нової течії у філософсько-етичній думці, нового міждисциплінарного наукового напрямку – біоетики. Науково-технічна революція ХХ ст. істотно змінила уявлення про природу людини та особливості її існування [1; 2].

Біоетика є міждисциплінарною наукою, оскільки спирається на принципи етики, деонтології, біології, медицини, психології, екології, філософії, соціології та інших галузей

Витоки біоетики та більшість її проблем висвітлюють зарубіжні дослідники Дж. Бернардо, Дж. Даррелл, Е. Згречча, О. Леопольд, А. Лісець, В.-Р. Поттер, Р. Райдер, Т. Ріган, П. Сінгер, А. Швейцер. Упровадженню елементів біоетики в навчально-виховний процес сприяють праці В. Борейко, С. Вековшиніної, С. Дерябо, Ю. Кундієва, Т. Павлової, Г. Пустовіта, А. Степанюк, Б. Юдіна, В. Ясвіна. Дослідження М. Гриньової, О. Колонькової, Г. Марочко, В. Маршицької, Н. Пустовіт, І. Суравеґіної, Я. Фруктової присвячені питанням теорії і практики формування відповідального ставлення молоді до природи.